

İNSAN ONURUNA İLİŞKİN FARKLI PERSPEKTİFLER

Asim DURAN*

Öz

Bu makale, insan onuru kavramına dini-ahlaki bir değer olması yönüyle yaklaşmaktadır. Makalede farklı dini, ahlaki ve felsefi geleneklerde insan onuruna dair perspektifler inceleme konusu yapılmıştır. Çalışma, insan onurunun ideal bir tasarım olarak değil, bilakis *bir beşeri tecrübe* konusu olarak kendi tarihsel şartları içinde gerçek anlamını bulabileceğini ve farklı geleneklerde de gerekçelendirilebileceğini varsaymaktadır. Bu bağlamda makalede önce çeşitli dini-ahlaki geleneklerin insanın değeri ve onuruna ilişkin yaklaşımları ele alınmıştır. Ardından temel İslami kaynakların insan onuruna dair metinleri kendi kişisel yorum tecrübemiz açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Onuru, İnsan Hakları, Değer.

Different Perspectives on Human Dignity

Abstract

This article approaches the concept of human dignity as a religious-moral value. In this context, we will discuss the perspectives on human dignity in different religious, moral and philosophical traditions. The study assumes that human dignity is not an ideal design. But it is a matter of *human experience*. So the article assumes that the concept of human dignity can find its true meaning in its own historical conditions and can be justified in different traditions. In this context, firstly, we will examine the attitudes of various religious-moral traditions towards the value and dignity of man. Afterwards, we will evaluate the texts which referring to human dignity in the basic Islamic sources.

Keywords: Human Dignity, Human Rights, Value.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri [asim-duran@odu.edu.tr].

Giriş

Yirminci yüzyılda ve devamında günümüze değin süregelen trajediler, insanın değerine ve onuruna dair tutumların yeniden farklı bir gözle ele alınmasının gerekliliğini ortaya koydu. Bilhassa son dönemlerde Müslümanların karşılaştığı trajediler ile bu bağlamda yaşanan aşağılanma hissi ve travmalar, insan orununa dair uluslararası hukukun söylemlerinin ne derece evrensel/kapsayıcı olduğu, pratik önceliğe ve yaptırım becerisine sahip bulunduğu konusunda çeşitli çevrelerde derin sorgulamalara yol açtı. Hadisenin siyasi yönü bir tarafa bırakılırsa bu konudaki güvensizlik, zamanla ‘insan onuru’ (*human dignity*) kavramının kendisine dair belirsiz bir tutumun ortaya çıkmasına da sebep olmuşa benziyor. Gerçi, (Mette Lebeck’in ifadesiyle söylersek) insan onurunun bir sorun olduğunu söylemek esasında bir açıklamayı gerektirir. Zira o, günümüzde dünya ölçeğinde kabul ettiğimiz neredeyse ender şeylerden biridir.¹

102 | db

Hâlihazırda temel beşeri hakların zemini olması açısından insan onurunun korunması konusunda en azından prensipte ve görünüşte uluslararası hukukta bir mutabakatın olduğu söylenebilir. Buna ek olarak kavramın, insan hakları bağlamında ortaya çıkan sorunların çözümünde ana zemin olarak kullanıldığı da görülmektedir.² Yine de bu durum, kimi zaman insan onurunun sadece bir hukuk sorunu olarak ele alınması gerektiği şeklinde bir kanaati de doğurmaktadır. Belki de bu yüzden kimi durumlarda insan onuru, ulusal veya uluslararası mahkemelerin dosyalarına konu olduğu ölçüde önem arz ediyor gözükmektedir. Söz gelimi dünyanın (ve bilhassa İslam dünyasının) çeşitli yerlerinde yaşanan trajedilerin, insan onuru çerçevesinde değerlendirilmesi için uluslararası hukukun konuya el atması veya kişinin/toplumun kendi trajedisini *insan onuru ihlali* olarak söz konusu platformlarda ispatlanması beklenmektedir. Yakın geçmişte Bosna savaşında hak ihlallerine dair tartışmalar ve bunların uluslararası hukukta ve politikada ele alınış biçimleri; yine günümüzde Myanmar, Filistin ve Suriye trajedilerinin uluslararası arenada oluşturduğu ilginin derecesi; hatta son

¹ Mette Lebeck, “On the Problem of Human Dignity” , http://eprints.maynoothuniversity.ie/2374/1/ML_human_dignity.pdf, (Ulaşım, 25.04.2018).

² Bu yazıda biz, insan onurunun hukuki ve siyasi boyutuyla değil, daha ziyade teolojik bir sorun olarak dini-ahlaki bazı noktalarıyla ilgileneceğiz.

yıllarda az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru hızla artan mülteci akını ve bu sorun karşısında takınılan uluslararası tavır bile başlı başına ifade etmeye çalıştığımız durumun tipik örnekleri olarak hatırlanabilir.

Hâlbuki dünya genelinde insan haklarına yönelik ulusal ve uluslararası hemen hemen tüm bildirimlerde ve sözleşmelerde bir şekilde kavrama (en azından prensipte) “temel bir hak” olarak atıf yapılmıştır. Bu çerçevede örneğin *Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi* ile *Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı*, insan onurunun doğuştan gelen bir hak olarak önemi konusunda uluslararası platformlarda bir dereceye kadar varılan konsensüsü ifade eder.³ Haddizatında *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*’nda da bu tutum aynen devam ettirilmiş ve her insanın onurlu bir yaşam sürme hak ve yetkisine sahip olduğu belirtilmiştir.⁴ Ayrıca farklı milletlerin hemen hemen tüm anayasalarında insan onuruna şu ya da bu şekilde atıflar yapıldığı da bilinmektedir. Bu atıflarda ortak olan nokta, insan onurunun doğuştan gelen, vazgeçilemez ve devredilemez bir hak olduğudur. Dahası bu atıfların her biri eşitlik, adalet, insan hakları ile ifade hürriyeti gibi temel beşeri hakların insan onuru kavramı çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğine dair beşeri bilince de işaret etmektedir.⁵

³ *The Universal Declaration of Human Rights*, <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html>, (Ulaşım, 08.04.2018); *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf, (Ulaşım, 08.04.2018). Andrea Sangiovanni, ‘onur’ (*dignity*) kavramının *Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*’nde konuluşunun kazara olduğu söyler. Daha önce kavramın yerine ‘mukaddesat’ (*sanctity*) kavramı kullanılacakken, sonradan delegeler arasındaki müzakereler sonucunda ‘dignity’ kavramı tercih edilmiştir. Bk. Andrea Sangiovanni, *Humanity Without Dignity: Moral Equality, Respect, And Human Rights*, Cambridge and London: Harvard University Press, 2017, ss. 13-14. Yine Onur kavramının söz konusu beyanname metnine konuluş serüveni için bk. Glenn Hughes, “The Concept of Dignity in the Universal Declaration of Human Rights” *Journal of Religious Ethics*, 39 (1), 2011, ss. 1-9.

⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>, (Ulaşım, 26.10.2017).

⁵ İnsan onuru hakkında hem söz konusu bildirimlerin, beyannamelerin hem de yasal dayanaklarının karşılaştırmalı analizleri için bk. Roger Brownsword, “Human Dignity from a Legal Perspective”, *The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives* (Ed. Marcus Düwell, et al.) içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, ss. 1-23; Yine günümüzde ‘ifade hürriyeti’ de artık insan onuru kavramı içinde dile getirilmektedir. Burada Kant’a atıfla insanın otonomisi ve onuruna yönelik vurgu, ifade hürriyetinin temelini oluşturmaktadır. Söz gelimi bu hususta

Hadisenin bir ideal olarak tasarımı ve prensipteki görünümü kabaca böyle olsa da pratikte insan onuruna veya onun neyden kaynaklandığına yahut da insan doğasıyla ilişkisine dair beşeri tecrübelerin çeşitlilik arz ettiği görülecektir. Daha açık bir ifadeyle, herkes insan onurunun temel beşeri haklar nezdinde merkezi bir öneme sahip olduğunu iddia etmekte ve savunmaktadır. Ancak McCrudden'in de fark ettiği üzere bunun neden ve nasıl olduğu konusunda ayrılıklar bulunmaktadır.⁶ Bu ayrılıklar, insan onurunun daha baştan bizzat *bir beşeri tecrübe* olarak tarihsel süreç içindeki anlaşılma, yorumlanma ve uygulanma biçimlerini dikkate almayı gerektirmektedir. Dahası bu tarihsel beşeri tecrübeye etki eden teolojik bağlamı da göz önünde bulundurmalıyız. Kanaatimizce farklı kültürel bağlamlar içinde beşeri deneyimlerin çeşitliliği, insan onurunun önemine dair bilinçliliğin gerçek kaynağını oluşturmaktadır. Bu yüzden dünya genelinde insan onurunun önemine dair en azından görünüşte bir konsensüs varsa bu, esas itibarıyla farklı kültürel, dini geleneklerin her birinin (uygulamalardaki farklılıklar, belki bize göre yanlış tutumlar vs. bir yana bırakılırsa) insan onurunu ana zemin olarak öne çıkarmasının bir sonucudur. Varmaya çalıştığımız nokta kabaca şudur: Bugün gelinen noktada insan onuru ve bu onurdan doğan haklar, tek bir bağlamdan, değer ilkesinden ve yorum tarzından (bilhassa Batı) hareketle sınırlandırıldığında farklı kültürel ve dini/teolojik geleneğe mensup toplulukların kendi onurlarını temellendirme biçimleri göz ardı edilecektir.⁷ Belki de yazının başında değindiğimiz trajedilerin arka planında bu tarz tek tipçi

müstakil araştırma yapan Steven J. Heyman'a bakılırsa bu prensip, aynı zamanda kişisel güvenlik ve mahremiyetten vatandaşlığa ve eşitliğe kadar diğer temel haklara da sebebiyet verir (Steven J. Heyman, *Free Speech and Human Dignity*, New Haven & London: Yale University Press, 2008, s. 2).

⁶ Christopher McCrudden, "Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights", *The European Journal of International Law*, 19 (4), 2008, ss. 678. Ayrıca bk. Jürgen Habermas, "The Concept of Human Dignity and the Realistic Utopia of Human Rights", *Metaphilosophy*, 41 (4), 2010, s. 467.

⁷ Söz gelimi kendisine çokça atfı yapılan biri olarak Jack Donnelly, bu tarz yanılığın tipik örneğidir. O, Batılı olmayan toplumların (bilhassa İslam toplumunun) insan haklarına dair kuramsal yaklaşımlarını sorunlu bulur. Bu yönüyle dolaylı olarak tek tipçi bir onur anlayışa yönelir. Bk. Jack Donnelly, "Human Rights and Human Dignity: An Analytic Critique of Non-Western Conceptions of Human Rights", *The American Political Science Review*, 76 (2) (Jun., 1982), ss. 303-316. Ayrıca bk. Şemsettin Ulusal, "Uluslararası Hukukta İnsan Onuru Fikrinin Gelişmesine İslam'ın Katkısı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 23, 2014, ss. 215-216.

bakışın izleri vardır. En azından son zamanlarda yaşanan trajediler, böyle düşünmek için bir gerekçe olarak sunulabilir.

Bu makale temelde insan onurunun, sadece Batı'nın kendi tecrübeleri bağlamında sınırlandırılmayacağı; şimdiye kadarki uygulamalarda görülen sınırlamanın söz gelimi İslam dünyasındaki (veya diğer yerlerdeki) trajedilere kayıtsız kalmayı tetiklediği; bu yüzden insan onuruna dair farklı kültürel ve dini geleneklerin her birinin tecrübelerinin, bu husustaki ortak beşeri bilincin oluşmasında önemli olduğu ön kabulünden hareket etmektedir. Bu bağlamda çalışma, insan onurunun ideal bir tasarım olarak değil, bilakis *bir beşeri tecrübe* konusu olarak kendi tarihsel şartları içinde gerçek anlamını bulabileceğini ve farklı geleneklerde de gerekçelendirilebileceğini varsaymaktadır. Dahası temel İslami kaynaklarımızdaki insan onuruyla ilişkili olduğu düşünülen metinlerin (Mircea Eliade'ın kavramsallaştırmasıyla söylersek) 'yaratıcı yorum' (*creative hermeneutics*) içinde⁸ yeniden dile gelebileceğini; bu bağlamda insanlığın ortak beşeri tecrübesine katkı sağlayabileceğini; ayrıca hukuki yaptırımlardan da önce hem birey hem de kamu vicdanını harekete geçirecek şekilde dini-ahlaki bir değer olarak insan onurunu yeniden anlamada iyi bir kalkış noktası olabileceğini savunmaktadır. Böylece belki de hadisenin bir zihin tasarımı veya edebi bir *retorik* konusu olmadığını göstermek için iyi bir yol bulunmuş olacaktır.⁹

db | 105

Gerçekte böyle bir varsayımın ve iddianın imkânı tartışılabilir mi? Söz gelimi insan onurunun beşeri tecrübe olarak ele alınması ve anlaşılmasının temel hakların savunusuna katkısı nedir? Yahut dini geleneklerin (özelde İslami geleneğin) insan onuruna dair tarihsel tecrübeleri, bugün evrensellik iddiasında bulunan modern hukuki yaptırımların bir şekilde başaramadığını başarabilme potansiyeline sahip midir? Bu konuda temel İslami kaynakların insan onuruna dair yaklaşımı, gerçek bir zemin olarak alınabilir mi? Dahası bu kaynaklardan yaratıcı yorumlarla çıkarılabilecek insan onuruna yönelik perspektifleri, birey ve kamu vicdanını harekete geçirecek tarzda bir alternatif olarak sunmak mümkün müdür?

⁸ Bahsi geçen 'yaratıcı yorum' kavramının dinler tarihi bağlamında ele alınışı için bk. Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, Mehmet Aydın (çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, ss. 69-71.

⁹ *Realite ile retorik* arasında insan onuru tartışmaları için bk. Brad Stetson, *Human Dignity and Contemporary Liberalism*, London: Praeger Publishing, 1998, ss. 3-42.

Bu ve benzeri sorular, dini-ahlaki bir değer olarak insan onurunun teorik zeminini görmemize yardım edebilir. Günümüzde temel insan haklarına dair ortak bir hukuk bilincinin oluşmasında bu tarz bir zeminin önemini fark etmemize de belki katkı sağlayabilir. Ayrıca insan onurunu korumaya yönelik herhangi bir çabanın yalnızca hukuki bir görev olmadığını, aynı zamanda dini, ahlaki ve etik açıdan bireysel vicdanı öne çıkaran ontolojik bir zorunluluk olduğunu da bize gösterebilir. Bunun için öncelikle insan onuruna ve değerine ilişkin değişik algıların ve perspektiflerin kabaca ortaya konması uygun olacaktır.

İnsanın Değerine ve Onuruna Dair Farklı Anlayışlar

Aslına bakılırsa *Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi*'nde insan onurunun temel hakların bir zemini olarak kullanılması, doğal olarak farklı kültürel gelenekler açısından yeni tecrübeleri de beraberinde getirdi. Bu bağlamda farklı dini/milli/kültürel geleneklerin temsilcileri, kendi geçmişlerinde bunun olduğuna dair yeni arayışlara giriştiler. Bilhassa dini geleneklerin müntesipleri, insanın değerinin ve onurunun dini/ahlaki temelleri konusunda ilginç yorumlar geliştirdiler. Onur kavramıyla ilişkili olabileceğini düşündükleri değişik kavram ve pratikleri yeniden farklı bir gözle inceleme konusu yaptılar. Onları yeniden yorumlayarak bunun için referans olarak kullandılar ve belli tarihsel örnekleri ön plana çıkararak kendileri için örnek modellere dönüştürdüler. Tüm bu çabalarda modern onur (*dignity*) anlayışının belirleyici bir etkiye sahip olduğu tahmin edilebilir. Böylece farklı geleneklere mensup ilim adamları, entelektüeller, tarihçiler, ilahiyatçılar bu yeni bağlam içinde kendi kutsal ve klasik metinlerini yeniden yorumladılar, dolayısıyla geçmişi 'yeniden inşa' teşebbüslerine giriştiler. Kabul etmek gerekir ki bu durum, belli bakımlardan İslam literatürü için de geçerli olmuştur. Son dönemlerde ülkemizde bu çerçevede yapılan çalışmalara bakıldığında bunun örnekleri görülebilir.¹⁰ Burada İslam literatüründeki belli kavramlar ve Müslüman geleneğe ait tarihsel uygulamalar, insanın değeri ve onuru bağlamında yeniden yorumlanmaya ve modelleştirilmeye çalışılmıştır.

¹⁰ Söz gelimi *Diyanet İşleri Başkanlığı* tarafından 2013 yılında tertip edilen bir sempozyumda sunulan bildirilerin büyük çoğunluğunun arka planında böyle bir arayışın olduğu söylenebilir. Bildiri kitapçığı için bk. *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve İnsan Onuru" Sempozyumu*, (19-21 Nisan 2013, Konya), Ankara: DİB Yayınları, 2014.

Yine de insanın değerine ve onuruna ilişkin anlayışların/uygulamaların hem farklı geleneklerde hem de tarihsel süreç içinde sürekli değiştiğini ve dönüştüğünü; fakat tüm bu değişimler arasında insanın değerinin ve onurunun önemine dair *ahlaki* bilincin hep var olduğunu yazımızın ana bağlamı için bir perspektif olarak akılda tutmak gerekir. Esas itibarıyla böyle bir durum, insan onurunun (Thurner'ın tabirini bu yazının bağlamı için kullanırsak) 'gerekçelendirilmeye açık' olmasından kaynaklanmaktadır. Çoğunlukla bu gerekçelendirme, her bir özel şart içinde değişik anlama biçimleri altında ve bilhassa (Thurner'e göre ise) *aşkınlıkla* doldurulmaya çalışılmıştır. Bu yüzden bunun zeminin kurulmasında yapıcı bir katkı olarak dini/ahlaki geleneklerin etkisi göz ardı edilmemelidir.¹¹ Zira bu gelenekler vasıtasıyla temelde dini/ahlaki/teolojik bir sorun olarak insanın değeri ve onuruna dair tarihsel tecrübenin varlığından bahsedebiliyoruz.

Meselenin bu boyutuyla ilgili olarak Jürgen Habermas'ın görüşleri bize katkı sağlayabilir. Habermas'a bakılırsa insan onuru düşüncesi, farklı geleneklerdeki değişik fenomenlerin bir arada tutulmasını sağlayan bir bağlantı aracı değildir sadece. Aynı zamanda bu anlayış, tüm temel hakların anlamının ve öneminin kendinden türediği ahlaki 'kaynak'tır.¹² Bu yüzden insan onuru fikri, ahlaki-hukuki olmak üzere iyi yönlüdür. Hatta ona göre, kelimenin anlamı ve fonksiyonu her bir özel şart içinde farklı alanlara sahip olacaktır. Bu özel durumların ışığında insan onurunun farklı yönleri, hem ahlaki hem de hukuki alanda onur kırıcı deneyimlerin bolluğundan ortaya çıkmıştır. O sebeple insan onuruna dair tarihsel tecrübeler, önce (ahlaki bir sorun olarak) acı çeken bireylerin vicdanlarında, sonra da hukuki metinlerde kendini gösterir.¹³ Bu çift yönlülüğün bir taraftan bireysel vicdanın harekete geçirilmesini diğer taraftan ise temel insan hakları konusunda sosyal/hukuki sorumlulukları hedeflediği söylenebilir.¹⁴

¹¹ Martin Thurner, "İnsan Hakları, İnsan Onuru ve Hristiyanlık", *İnsan Onuru: İslam ve Hristiyanlıktaki Temelleri* (Sempozyum Bildiri Kitabı) içinde, Ankara, 2004, s. 53.

¹² Habermas, "The Concept of Human Dignity", s. 466.

¹³ Habermas, "The Concept of Human Dignity", ss. 464-468.

¹⁴ Ana tartışma konumuz bu olmasa da insan onurunun insan haklarının kaynağı olarak görülmesi gerektiği farklı dünya görüşüne sahip kimseler tarafından dile getirilmiştir. Söz gelimi, M. Hashim Kamali'ye bakılırsa insan onurunu temel insan haklarının amacı ve hedefi olarak aldığımızda o zaman bu hakların alanı genişleyecek ve zenginleşecektir (Mohammad Hashim Kamali, *The Dignity of Man: An Islamic Perspective*,

Bu anlamda ister hukuki, ister felsefi, isterse dini veya tarihsel olsun¹⁵, insan doğasına yönelik anlayışların ve açıklamaların çeşitliliği, tarihsel süreç içinde farklı geleneklerde insan onuruna dair değişik anlayışların ve uygulamaların da oluşmasına zemin hazırlamıştır. Fakat bugün, insan onuruna dair tartışmalarımızın büyük çoğunluğu İkinci Dünya Savaşı krizinden sonraki *İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si*'nin bağlamı üzerine kuruludur. Günümüzün hukuk metinlerindeki resmi anlamını da bu büyük oranda bu bağlamdan almıştır.¹⁶ Bu yüzden söz konusu bağlamın dışına çıkıldığında insan onuruna dair tarihsel bilincin hep var olduğu ama çeşitlilik arz ettiği görülebilir. Bu çeşitlilik, Burhanettin Tatar'ın dikkat çektiği üzere insanın hem kendisini hem de çevresindeki varlıkları 'dil' içinde anlama mecburiyetinden kaynaklanmaktadır. Zira Tatar'a göre, "insanın bir yandan dili oluşturması, diğer yandan kendisi de dâhil tüm varlıkları ancak dil içinde kavrayabilmesi, kaçınılmaz olarak insana dair tüm değer yargılarının oluşunu ve değişimini de etkilemektedir. Bu nedenle farklı dilsel kültürlerde ve tarihsel bağlamlarda insanın onuru, değeri, asilliği ve buna karşı olarak onursuzluğu, değersizliği ve sefilliği farklı değer ilkelerine göre ele alınabilmektedir. Sözelimi köleliğin meşru olduğu dönemlerde kölelere iyilik yapmak onurlu bir davranış iken, günümüz toplu-

Cambridge: Islamic Texts Society, 2002, s. xv). İonna Kuçuradi ise insan onuru fikrinin daha baştan insan haklarını zorunlu kıldığını savunmaktadır. Bu yüzden bir kimseyi insanlık onuruna yakışmayan bir muameleye maruz bıraktığımızda, sadece o kişiye kötü muamelede bulunmuş olmayız; aynı zamanda paylaştığımız insanlık onurumuza da zarar vermiş oluruz (İonna Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", *Demokrasinin Garantisi: İnsan Onuru ve İnsan Hakları* (Ed. Ulrike Dufner) içinde, İstanbul:Sena Ofset, 2008, ss. 78-79). Meseleye dair daha liberal yorumlara Donnelly örnek verilebilir. Donnelly'e göre insan onuru, tüm hakların kendinden türediği nihai değeri ifade eder. Bu anlamda temel haklar açısından eşitliğe vurgu yapan bir değerdir (Jack Donnelly, "Human Dignity and Human Rights", *Swiss Initiative to Commemorate the 60th Anniversary of the UDHR, Research Project of Human Dignity, 2009*, (<https://www.legal-tools.org/doc/e80bda/pdf/>), (Ulaşım, 03.05.2018), ss. 3, 12-13.

¹⁵ Bu ifadeyi, insanın doğasının ve bu bağlamda onurunun ne olduğuna dair beşeri cevapların genellikle üç yönlü olduğu şeklindeki tespitlere referansla kullanıyoruz: *Dinsel, felsefi ve tarihsel*. Bk. McCrudden, "Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights", s. 658.

¹⁶ Habermas, "The Concept of Human Dignity" s. 465.

rında köleliği meşru kabul etmek onursuz bir tutum olarak kabul edilmektedir.”¹⁷

Tatar’ın bilhassa ‘dil’e vurguyla kullandığı bu ifadeler, insan onurunun gerekçelendirilme çabalarının sadece hukuki bir sorun olmadığı, aynı zamanda ‘ahlaki’ sorumluluk içinde de değerlendirilmesi gerektiğine dair Habermas’ın ifadeleriyle birlikte okunabilir. Bunun yanında aynı ifadeleri, insan onurunun yazının başında de-ğindiğimiz üzere bir zihin tasarımı olarak değil, türlü beşeri eylemler içinde anlam kazanan bir ‘hadise’ olarak görülmesi gerektiği şeklinde de yorumlayabiliriz. Zira G. Bennett’e bakılırsa son dönemlerde yaşanan trajediler göstermiştir ki insan onuru, teorik bir kavram ya da zihin tasarımı olmaktan ziyade bir ‘hadise’ olarak yeniden kendi şeklini belirlemeye başlamıştır. Ya da en azından meselenin bu şekilde yeniden ele alınması gerekmektedir.¹⁸

Bu çeşitlilik de büyük oranda insanın doğasına, değerine ve onuruna dair anlayışlardan neşet etmiş ahlaki değerler ve bunlara dair uygulamalarda kendini göstermektedir. Bu çerçevede söz geli-mi, farklı geleneklerde terimin bizzat kendisini aramanın verimli bir çaba olmayacağına dair görüşler önem arz eder. Daha ziyade ya-pılması gereken şey, insan haysiyet ve şerefine dair anlayışlardan neşet ettiği kabul edilen değerlerin, hakların ve sorumlulukların bu geleneklerde ne şekilde algılanıp uygulandığına dair bir arayışa girişmektir. Belki de bu yolla biz, insanın değeri ve onuruna ilişkin kültürlerarası etkileşim biçimlerini daha iyi anlama fırsatı bulabili-riz.¹⁹ Aynı zamanda temel haklar ve sorumlulukların, dini-ahlaki gelenekler içinde insanın onuru bağlamında nasıl değişik şekillerde yorumlanabildiğini ve bu yorumların dini-ahlaki bir değer olarak

¹⁷ Burhanettin Tatar, “Kur’an’da İnsan: Varlığın Aslı Boyutları”, *Kur’an’ı Anlamanın Fikrî Arkaplanı: Varlık, Bilgi, İnsan* (Ed. Yusuf Şevki Yavuz) içinde, İstanbul: KURAMER Yayınları, 2017, s. 280.

¹⁸ Gerçi, Bennett’in insan onurunun bir ‘hadise’ olarak ele alınış biçimlerine dair bazı değerlendirmeleri kanaatimizce eleştirilebilir. Ancak onun meselenin tarihsel yönüne dair vurgusu ve bir ‘hadise’ olarak yeniden ele alınması gerektiğine yönelik fikirleri dikkate değerdir. Bk. Gaymon Bennett, *Technicians of Human Dignity: Bodies, Souls, and the Making of Intrinsic Worth*, New York: Fordham University Press, 2016, ss. 2-3.

¹⁹ Şemsettin Ulusal, “Uluslararası Hukukta İnsan Onuru Fikrinin Gelişmesine İslam’ın Katkısı”, s. 200. Ayrıca insan onuru kapsamına dâhil olan manevi değerlerin, farklı kül-türler arasındaki etkileşim ve iletişimin tesis edilmesindeki rolü üzerine kısa de-ğereleştirmeler için bk. Mohammad Hashim Kamali, “Human Dignity in Islam”, <http://www.iais.org.my/e/index.php/publications-sp-1447159098/articles/item/36-human-dignity-in-islam.html> (Ulaşım, 05.07.2018), ss. 1-2.

tarihsel süreçte nasıl kabul gördüğünü keşfedebiliriz. Gerçi farklı dini geleneklerin insanın değeri ve onuruna dair yaklaşımlarını tek bir noktada toplamak zordur. Yine de ana tartışma konumuza katkı sağlayacak ölçüde en azından hem modern onur anlayışının temeli olması açısından Batı geleneğindeki hem de diğer dini geleneklerdeki onur anlayışlarının belli noktalarına temas edebiliriz.²⁰

Söz gelimi Yahudi düşüncesinde insanın değeri ve bu bağlamda onuruna dair düşünce, Tevrat metinlerine (özellikle *Tekvin*) dayanır. Sonradan Talmudi ve Rabbinik gelenek, bunu normatif-hukuki bir boyuta taşımıştır. Tarihsel olarak bakıldığında bu süreç, önce insanın diğer varlıklar karşısındaki yerinin ön planda olduğu bir onur anlayışıyla başlar. Sonradan ise İsrail kavminin diğer uluslar karşısındaki seçilmişliğine doğru bir yol izler. Bu bağlamda klasik Yahudilikte insanoğlunun içten ve evrensel değeri, onun bizzat Tanrı suretinde (*Tzelem Elohim* veya *Imago Dei*) yaratıldığına dair İbrani kutsal metinlere referansla ele alınmıştır.²¹ Bilhassa *Tekvin* kitabında (1:26-27) Tanrı, evren ve insanlığın bir araya geldiğine dair ifadeler bunun tipik örneği olarak sunulur. Burada *Tanrı sureti*, hem maddi-bedensel hem de manevi-ruhsal tüm beşeri unsurların kaynağı ve kuşatıcısıdır. Tevrat'a göre insan, yaratılış sürecinde yaratılmışların sonuncusudur ve yaratılış sürecinin zirvesini teşkil eder. Bu anlamda ilahiliğin bir sonucu olarak insanoğlu, evren üzerinde mülkiyet ve otorite imtiyazına sahiptir.²² Diğer varlıklar Tanrı'nın sözüyle vücut buldukları halde insan, bizzat Tanrı'dan hayat

²⁰ Burada onur (*dignity*) kavramının tarihsel gelişimini ele almak bu çalışmanın kapsamını zorlayacaktır. Bu hususta derli toplu tasnifler ve bilgiler sunan çalışmalara bakılabilir. Kabaca bu çalışmalarda ortak nokta, onur kavramının tarihsel süreç içinde genellikle dört aşamada ele alınmış olmasıdır. İlki, Antik Yunan ve özellikle Roma döneminde öne çıkan aristokratik onur anlayışı. İkincisi, Ortaçağ'ın hâkim din (Yahudi ve bilhassa Hıristiyan) merkezli dünya görüşü bağlamında belirgin hale gelen onur fikri. Üçüncüsü, Aydınlanma ve özellikle Kantçı gelenek içinde salt akıl kavramı çerçevesinde insanın onuruna dair bilincin yeniden inşası. Sonuncusu ise modern dönem liberal-eşitlikçi teorilerin gelişimi. Ayrıntılar için bk. Milton Lewis, "A Brief History of Human Dignity: Idea and Application" *Perspectives on Human Dignity* (Ed. Jeff Malpas and Norelle Lickiss) içinde, Dordrecht: Springer, 2007, ss. 93-105; Sangiovanni, *Humanity without Dignity*, ss. 15-71.

²¹ Yair Lorberbaum, "Human Dignity in the Jewish Tradition", *The Cambridge Handbook of Human Dignity* (Ed. Marcus Düwell, et al.) içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, ss. 136-137.

²² *Tekvin* 1:28-29. Bk. Süleyman Turan, *Tanrı'nın Engeli mi Engelli Tanrı mı?: Hıristiyan Geleneğinde Engellilik*, İstanbul: Okur Akademi, 2018, ss. 47-48.

nefesini almıştır.²³ Dahası yeryüzünü yönetmek için üremek-
 üretmek ve çoğalmak-çoğaltmak zorundadır.²⁴ Bu Tanrı suretinde
 yaratılma inancı, doğuştan gelen bir onur (*inherent dignity*) anlayı-
 şının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Rabbînik gelenek ve özellikle Orta Çağ Kabbala geleneğinde
Tzelem Elohim anlayışı daha da baskın hale gelmiştir. Bu bağlamda
 böyle bir inancın klasik Yahudilikteki önemi, sadece teolojik bir
 kavram olarak merkezi olmasından dolayı değil, aynı zamanda
 onun özellikle erken Rabbînik literatürün biçimlenme aşamasında
 normatif-hukuki etkilere ve alanlara sahip olması dolayısıyla.²⁵
 Yine de prensipte ve felsefi açıdan durum böyle olsa da Yahudi
 tarihinde seçilmişliğin ön planda olduğu ikinci tür bir onur anlayı-
 şının pratikte karşılık bulduğu söylenebilir. Kabul etmek gerekir ki
 bunda, Yahudiliğin sonradan milli bir hüviyete evrilmesinin (veya
 öyle yorumlanmasının) etkisi büyüktür.²⁶ Bu nedenle daha çok An-
 tik ve Roma döneminin 'statü' merkezli onur anlayışı, pratikte Ya-
 hudi geleneğinde etkin olmuştur.²⁷ Dolayısıyla sürecin, insan ile
 diğer varlıklar arasındaki ayırmadan İsrail kavmi ile diğer uluslar
 arasında bir ayırma doğru evrildiğini iddia etmek mümkün gözükü-
 yor.

Hıristiyanlık düşüncesi büyük oranda Yahudi bakış açısının
 eleştirisini içermesine karşın prensipte Tanrı suretinde (*Imago Dei*)
 yaratılmış olmayı ve bu bağlamda *doğuştan gelen bir onur* anlayışını

²³ Tekvin 1:11, 20; Tekvin, 1:27, 2:7. Ayrıca bk. Ömer Faruk Harman, "İlahi Dinlerde
 İnsan Onuru Öğretisi (Hıristiyanlık ve Yahudilikte İnsan Onuru Öğretisi)", *Kutlu Do-
 ğum "Hz. Peygamber ve İnsan Onuru" Sempozyumu* (Bildiri Kitabı) içinde, ss. 109-
 112.

²⁴ Lorberbaum, Yahudilikteki *Tzelem Elohim* kavramının kökeninin Antik Yakın Doğu
 inanışları olduğuna dair kısa bilgiler aktarır. Bk. Lorberbaum, "Human Dignity in the
 Jewish Tradition", s. 137.

²⁵ Talmudi ve Rabbînik gelenekte insan onuru kavramının yerine dair derli toplu değer-
 lendirmeler için bk. Lorberbaum, "Human Dignity in the Jewish Tradition", ss. 137-
 143.

²⁶ Esasında bu süreç, başlangıçta Yahudiliğin milli bir din olmadığı, ancak zamanla
 siyasi-sosyal sebeplerle milli bir din haline getirilmesinin bir sonucu olarak okunabilir.
 Bu bağlamda seçilmişlik inancı da dönüşüm geçirerek millileşmiştir. Yahudiliğin ev-
 rensellik ve millilik bağlamındaki yerine dair tartışmalar için bk. Mehmet Katar, "İs-
 rail Kavminin Seçilmişliği Üzerine Bir Araştırma", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 20 (4),
 2007, ss. 458-463.

²⁷ Antik Yunan ve Roma'nın statülere öncelik veren onur anlayışı için bk. McCrudden,
 "Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights", ss. 656-657; Lewis,
 "A Brief History of Human Dignity", ss. 96-97; Sangiovanni, *Humanity without Dig-
 nity*, ss. 16-26.

belli ölçülerde benimsemiş görünüyor.²⁸ Yine de en azından prensipte Hıristiyanlık düşüncesi, 'lütuf' kavramını merkeze alarak *Tanrı suretinde* yaratılmış olmaya farklı bir boyut katmıştır.²⁹ Bu farklılık esas itibarıyla Pavlus'un mektuplarında Yahudi seçilmişliğine dair eleştirilerde somut biçimde kendini gösterir. Bu bağlamda yukarıda *Tekvin* kitabının ilgili pasajları Pavlus'un yorumu bağlamında yeni anlam kazanmıştır.³⁰ Orta Çağ Hıristiyanlık düşüncesi, büyük oranda bu yolda ilerler ve insanın diğer varlıklardan ayrılan yönlerini öne çıkarır. Söz gelimi Sulmasy'nin aktardığına bakılırsa Orta Çağ Hıristiyan kelamının en önemli temsilcilerinden biri olan Thomas Aquinas, *dignitas* kelimesini varlık âlemi içinde insanın merkezi konumunu belirlemek için kullanmıştır. Buna göre bitkiler, kayalardan ve taşlardan daha fazla onura sahipken; melekler, insanlardan daha fazla onurludurlar.³¹ Dikkat edilirse Aquinas'ın görüşleri, Tanrı suretinde yaratılma dolayısıyla *içsel bir değer* olarak insan onurunu, varlıklar arasındaki hiyerarşik yapılanma üzerine kurmaktadır. İşin teorik boyutu bu olsa da pratikte yine de Antik Yunan, Roma ve kısmen Yahudilikteki gibi statülerin ön planda olduğu bir onur anlayışı kendini hissettirir. Buna göre soylu kimseler ve ruhban sınıfı daha onurlu kabul edilmiştir. Kadınlar, serfler ve Hıristiyan olmayanlar bunun dışında tutulmuştur.³²

112 | db

İnsan onurunun prensipte doğuştan gelen bir şey olarak kabulüyle pratikte sınıfsal hiyerarşi ve statüleri önceleyen göstergeleri arasındaki farklılık belki de en çok Hint dini geleneğinde kendini gösterir. Konu üzerine özel bir makalesinde Jens Braarvig, Hinduizm'de insan onurunun belirsiz ve belki bazı bakımlardan paradoksal bir kavram olduğunu söyler. Zira bu gelenekte, bir taraftan sadece insanoğlunun değil tüm yaşayan varlıkların doğuştan onura

²⁸ Tanrı'nın suretinde yaratılmış olmanın Hıristiyanlık düşüncesindeki yorumlanışı konusunda derli toplu açıklamalar için bk. Turan, *Tanrı'nın Engeli mi Engelli Tanrı mı?*, ss. 47-49.

²⁹ Gerçi 'lütuf' kavramı *Eski Ahit* metinlerinde de geçmektedir (1. Samuel 2:30). Yine de sınıfsal yapı ve statü, ana etken gibi durur. Burada Tanrı'nın lütfü, İsrail'in gücünü göstermek için kullanılmıştır. Hâlbuki Hıristiyan yorumu, hem lütfü merkezi hale getirmiş hem de ona evrensel bir boyut kazandırmaya çalışmıştır.

³⁰ Romalılara Mektup 9:14-28; 11:1-8.

³¹ Daniel P. Sulmasy, "Human Dignity and Human Worth", *Perspectives on Human Dignity* (Ed. Jeff Malpas and Norelle Lickiss) içinde, Dordrecht: Springer, 2007, s. 10.

³² Sulmasy, "Human Dignity and Human Worth", s. 10; Lewis, "A Brief History of Human Dignity", s. 96. Ayrıca bk. Mahmut Aydın ve Asım Duran, "Evrensel Bir Değer Olarak İnsan Onuru", *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve İnsan Onuru" Sempozyumu* (Bildiriler Kitabı), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014, ss. 41-42.

sahip olduğu savunulur. Fakat diğer taraftan ise sosyal alanda insan onuru, sınıfsal yapının (kast) izin verdiği ölçüde kendine yer bulur. Braarvig bu durumu “sınıf toplumunda evrensel benlik” inşa etme çabası olarak özetler. Dahası, insan onuru doğuştan gelen bir şey olmasına karşın yine de dini ve ahlaki eylemlere bağlıdır. Bu bakımdan aşırı vurgulanmış bireysellik, yalnızca eşit olmayan bir sosyal düzen içinde var olabilir.³³ Hint dini geleneğinde olduğu gibi Budizm’de de onur kavramı, farklı ve paradoksal bir özelliğe sahiptir. Zira burada da doğuştan tüm canlıların doğuştan gelen onuru ile farklı derecelerde gözüken sosyal yapıyla ilişkili onur arasında bir gerilim söz konusudur. Bu yüzden bireysellik ön planda olmasına karşın, sosyal yapının bireysel onur üzerindeki tesirinden bahsedilir. Böylece ahlaki eylemlerle desteklenen bir süreci ifade eder ve başkalarına karşı görevlere yol açar. Bu diğerkâmlık durumunun Budizm’deki katı manastır kurallarıyla ciddi bağlarının olduğu söylenebilir.³⁴

Budizm’deki kadar olmasa da bir tür diğerkâmlık ile insan onuru arasındaki ilişki, Çin felsefesinde bilhassa Konfüçyanizm’de yardımseverlik, doğruluk, bilgelik ve dürüstlük gibi bazı ahlaki erdemlerin öne çıkarılması yoluyla kendini gösterir. Luo An’xian’a göre insan onuru, bu ahlaki erdemlerle iç içedir.³⁵ Bu bağlamda Konfüçyüs geleneğinde söz gelimi erdemli olmakla diğerkâmlık arasındaki bağ, tam da sosyal yapı içinde ortaya çıkar. Qianfan Zhang’a bakılırsa tıpkı Budizm’de olduğu üzere insan onuru, haklar ve görevler arasındaki dengede aranır. Bu da çoğunlukla *Li* esasının pratiği yoluyla doğuştan gelen ahlaki erdemleri uygulayan bireyin ideal kişiliğinde tam olarak resmedilmiştir. Bu yüzden insan onuru kavramı, bireysel erdemi ortaya çıkaran bir araç olarak haklar kavramını bünyesinde kolaylıkla barındırabilir. Dahası ona göre Konfüçyüsçü insan onuru görüşü, her insanın eşit olarak sahip olduğu potansiyel erdemleri önceden varsayar. Ancak gerçek erdemli insan,

³³ Jens Braarvig, “Hinduism: The Universal Self in a Class Society”, *The Cambridge Handbook of Human Dignity* (Ed. Marcus Düwell, et al.) içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 163, 167.

³⁴ Jens Braarvig, “Buddhism: Inner Dignity and Absolute Altruism”, *The Cambridge Handbook of Human Dignity*, içinde, ss. 170-176.

³⁵ Luo An’xian, “Human Dignity in Traditional Chinese Confucianism”, *The Cambridge Handbook of Human Dignity* içinde, s. 177. İlgili makalede An’xian, Konfüçyüsçü onur anlayışı ile Batılı (özellikle Stoacı ve Kantçı) onur anlayışı arasında bazı önemli benzerliklerin de olduğu iddia etmiştir. Önemli bir farkla ki Konfüçyanizm’de insan onuru devredilemez bir şey olarak algılanmaz (s. 181).

eylemlerinde bilinçli davranan ve bunu sosyal yaşam içinde sergileyen kişidir.³⁶

Tıpkı Konfüçyanizm’de olduğu gibi Taoizm de insanı evrende en yüksek mevkide bir varlık olarak görür. Zhang’a bakılırsa insan doğasına yönelik bu optimistik tutum, Taoizm’in (modern anlamda) liberal bir görüş geliştirmesine olanak sağlamıştır. Bu anlamda Taoizm’de insanlık, *Tao (yol)*, *Gök* ve *Yeryüzü* gibi muazzamdır ve saygıyı hak etmektedir. Yine de Taoizm’de insanın yüceliği, dini ve ahlaki bağlam içinde değerlendirilmez. Daha ziyade doğal, kendiliğinden içten gelen bir yücelik söz konusudur. Bu da dini olmayan doğa tarafından yönlendirilir. Zira Taoizm, geleneksel olarak kemikleşmiş ahlaki, ikiyüzlü ve değersiz bir pratik olarak reddeder. İnsan onurunu özgür, kendi kendine yeten ve kendiliğinden olan bir yaşamda arar. Fakat öte yandan geleneğe yaslanmasa da bağımsız bir ahlaki karaktere de değer verir. Bir farkla ki kişisel bağımsızlık ve özgürlüğün sadece basit ve ilkel bir yaşam biçiminde sürdürülebileceğinde ısrar eder. Bu bağlamda mükemmel insan, kendi doğasına aykırı bir şekilde *Tao*’dan uzaklaştıran geleneksel ahlaki erdemlerle değil, ancak onu dışa bağımlı arzularından kurtaran *Tao*’nun sezgisel tecrübesi ile elde edilebilir.³⁷ Bu yönüyle Taoizm’in insan doğası ve onuruna yönelik yaklaşımı, geleneksel Konfüçyanizm’den ayrılmaktadır. Qiao Qing-Ju’nun da belirttiği üzere Taoizm, en nihayetinde yalnızca *Tao*’nun onurlandırıldığını ve varlıkların, ancak onun içinde var olduğu sürece onurlanabileceğini varsaymaktadır. *Tao*, onurun kaynağı kabul edildiği için bir insanın onurlu olup olmadığına dair temel soru, *Tao* ile olan bağıyla doğrudan ilişkilidir. Kısaca onur, *Tao*’yu takip edenler ve bunu kendi bireysel yaşamlarında içselleştirenlerde yansır. Öte yandan her şey *Tao*’dan çıktığına göre, insan dışındaki varlıklar da onura sahiptir.³⁸

Farklı dini-ahlaki ve felsefi gelenekler bağlamında buraya kadar kabaca aktarılan bu bilgiler, yazının başında dile getirdiğimiz üzere insan onurunun değişik geleneklerde de dini ahlaki bir değer olarak gerekçelendirildiğini göstermektedir. Ne var ki insanın değeri ve onuruna ilişkin söz konusu perspektifler, farklı değer ilkelerine göre

³⁶ Qianfan Zhang, *Human Dignity in Classical Chinese Philosophy: Confucianism, Mohism, and Daoism*, New York: Palgrave Macmillan, 2016, ss. 30-38, 200.

³⁷ Zhang, *Human Dignity in Classical Chinese Philosophy*, ss. 178-200.

³⁸ Qiao Qing-Ju, “Dignity in Traditional Chinese Daoism”, *The Cambridge Handbook of Human Dignity* içinde, ss. 183-185.

ele alındığı için değişik uygulamaların da zeminini oluşturmaktadır. Böylece bir yandan farklı geleneklerde insan onuruna dair ortak beşeri bilince işaret eden örnekler bulunabilir, fakat diğer yandan bazen birbirine zıt anlayışlara ve uygulamalara da rastlanabilir.

Geldiğimiz bu noktada İslami geleneğin insan onuruna dair görüşünün insanlığın ortak beşeri tecrübesine katkısı sorunu hala cevap beklemektedir. Bu tarz bir sorunu, temel İslami kaynakların kendi kişisel yorum tecrübemiz bağlamında bir değerlendirmesini yaparak ele alabiliriz.

Temel İslami Kaynakların Yorumu Bağlamında İnsan Onuru

Kanaatimizce İslam düşüncesi söz konusu olduğunda burada öncelikle dikkat çekilmesi gereken nokta, insan onurunu hukuki boyutun da zemini olacak şekilde ‘ahlaki’ bir değer ve bir ‘eylem hadisesi’ (*‘amel-i sâlih*) olarak kabul etmenin gerekliliğidir. Zira Kur’an insanın değerini ve şerefini öncelikle ahlaki eylemler açısından ele almaktadır. Ahlaki eylemler olgunlaşan bilinç, onurlu insanın prototipi olarak sunulur.³⁹ Bu bağlamda insan onuru ve şerefinin, (yukarıda aktarılan bazı geleneklerde olduğunun aksine) doğuştan elde edilen statü merkezli ve hiyerarşik anlamı yerine beşeri eylemlerin bir parçası olarak sürekli değişkenlik arz ettiğini de akıldan tutmak icap eder. Gerçi İslami geleneğe ‘fitrat’ kelimesi, beşeri onurun temel kaynağı olarak görülmüştür. Ancak aynı gelenek içinde oldukça aşına olunan bazı hadislerde vurgulandığı üzere insan fitratı da süreklilik arz etmez. Daha ziyade o, ahlaki eylemlerin kendine göre belirlendiği bir ‘perspektif’ olarak sunulur. Bunun tipik örneği Rûm suresi 30. ayette geçen “şu halde sen, yüzünü hanif olarak dine, Allah’ın fitratına çevir ki o, insanları bunun üzerine yaratmıştır” mealindeki ifadelerdir. Dikkat edilirse burada *fitrat* kelimesi insanın kendi onur, şeref ve haysiyetini koruması bağlamında beşeri bilince sürekli yön veren bir perspektif olarak takdim edilmektedir.

Tatar’a bakılırsa bu durum, insanın önceden açıkça belirlenmiş bir tabiata sahip olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Bu yüzden o, insanın ‘açık uçlu tabiat’a sahip olduğunu varsaymıştır. Tatar, ‘açık uçlu tabiat’ kavramıyla insanın “tarih içinde biçimlenmekte olan, fakat nihai formuna ulaşamayan bir süreç” anlamında tabiatına atıf

³⁹ Bk. el-Kehf 18/30.

yapmaktadır. Ona göre böyle bir tabiat, bilgi konusu değil ancak tarihsel tecrübe konusu olabilir.⁴⁰ Kanaatimizce böyle bir tabiat, aynı zamanda insan onuru ve şerefının büyük oranda ahlaki eylemlerle anlam kazandığına ve bir beşeri tecrübe konusu olarak ele alınabileceğine de işaret etmektedir. Temel İslami kaynaklar, ‘açık uçlu tabiat’ kavramı bağlamında yorumlandığında Antik Yunan, Roma ve bazı dini-ahlaki-felsefi geleneklerin statü merkezli ve hiyerarşik onur anlayışının (prensipte) İslami gelenekte yerinin olmadığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

Genel İslami gelenek açısından bakıldığında doğuştan kazanılmış bir hak olarak değişmez bir onur anlayışının, insanlar ve toplumlar arasında sınıf temelli hiyerarşik bir yapıya ve dolayısıyla ayrışmalara sebep olacağı tahmin edilebilir. Hâlbuki yakın dönemlere denk gelmesine karşın Kur’an’da kişi onuru hiçbir zaman hiyerarşik ve statü merkezli olmamıştır. Tersine, nesebe bağlı statünün ve hiyerarşik yapılanmanın karşısında olan ve bu yüzden insanın her eylemini kendi fitratını korumak adına sürekli kontrol etmesini sağlayan bir onur anlayışın benimsenmiş olduğu görülebilir. Bu durum, esasında insan fitratının sabit olmadığına ve kimi davranışlar nedeniyle bozulabileceğine dair Kur’an ve hadislerdeki bazı ifadelerden anlaşılabilir. Söz gelimi her çocuğun İslam fitratı üzere doğduğu, sonra ailesinin veya çevresinin onu fitratını bozan inanç ve eylemlere yönlendirdiğine dair meşhur hadiste geçen ifadeler bu açıdan da okunabilir.⁴¹ Hem yukarıdaki ayetten hem de bu hadisten, fitrat kavramını beşeri eylemlerin kendine göre belirlendiği bir *perspektif* olarak kabul etmek konumuz açısından daha makul gözüküyor. Nasıl ki onur kavramı, temel insan hakları için bir perspektif olarak alınıyorsa, aynı şekilde İslami gelenek açısından fitrat kavramı da beşeri onurun kendine göre belirlendiği bir perspektif olmaktadır.

Şu halde, insanın en tabii vasfı olan fitratın bile bir ‘eylem halinde’ değişebildiği varsayıldığında, İslam düşüncesinin doğuştan gelen, verili ve hazır bir onur anlayışını en azından prensip olarak kabul etmediği de varsayılabilir. Ne var ki Kur’an’da insanoğluna yaratılışından itibaren şeref ve itibar verildiğine, lütufta bulunuldu-

⁴⁰ Tatar, “Kur’an’da İnsan”, s. 290.

⁴¹ Buḥârî, Tefsîr (Rum), 2.

ğuna dair ayetler de bulunmaktadır.⁴² Ancak bu ayet, diğer ayetlerle birlikte ele alındığında, söz konusu itibar ve şerefin sadece (Kur'anî ifadeyle) 'salih amel' denilen ve kişinin hem kendine hem de başkalarına göstermesi gereken eylemlerle belirlendiği fark edilebilir. Böylece üstünlük, şeref ve onur gibi vasıfların ancak ahlaki eylemlerle anlamlı hale geleceği de anlaşılmış olur.

Bu anlamda Kur'an'ın bir ifadesi olan 'taqvâ' kelimesi de, tıpkı 'fıtrat' kelimesinde olduğu gibi meseleyi ele alış tarzımız açısından bir perspektif olarak burada hatırlanabilir: "Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık. Sonra da birbirinize sahip çıkasınız diye sizleri kavimlere ve kabilelere ayırdık. Gerçek şu ki Allah katında en üstün olanınız, takvada en ileri olanınızdır..."⁴³ Söz konusu ayet, üstünlüğü doğuştan gelen ve statü merkezli bir anlayış içinde değil, bilakis ahlaki eylemlerin sonucu olarak anlamayı salık vermektedir. Onur kavramı açısından bakıldığında takva, insanın hem diğer varlıklar ve insanlar arasındaki konumunu hem de kendi izzet ve şerefini kazanmasının yolu olarak takdim edilmektedir. Ya da (Şaban Ali Düzgün'e referansla söylersek) bu alan, insanın bireyselliğin (*individuality*) ötesine geçerek kişilik (*personality*) kazandığı alandır.⁴⁴ Dahası bu alan, kişinin bir perspektif olarak fitratına uygun bir şekilde takvaya dayalı ahlaki eylemlerle kendi izzet ve şerefini; konumunu ve onurunu belirlediği alandır. Tüm bu süreci olanaklı kılan şey ise insanın 'açık uçlu tabiatı'dır.

Kabaca göstermeye çalıştığımız üzere temel İslami kaynaklar açısından insan onuru, daha baştan kişinin kendine ve başkalarına göstermesi gereken bir 'eylem' ve dolayısıyla beşeri tecrübe konusudur. Kanaatimizce bu anlamda onurlu olmak, kişinin kendi *fitratının* bilincinde olarak *takva* temelinde sürekli *eylem halinde* olmak demektir. Dahası (modern eşitlikçi teorilerin aksine) doğuştan gelen özellikler insana sınırsız bir onur da bahşetmez. Kimi yazarların da belirttiği üzere bilakis, Allah'a iman ve teslimiyet temeline dayanan, dolayısıyla vehbi değil kesbi yani dini-ahlaki çabayla elde edilen bir onur fikri, temel İslami kaynaklarda vurgulanan bir husus olmuştur. Öte yandan onur, şeref, izzet ve itibarın Allah tarafından

⁴² Söz gelimi, bilinen bir örnek olarak İsrâ suresi 70. ayet burada hatırlanabilir: "Şüphesiz biz Âdemoğluna lütuf ve ikramda bulunduk."

⁴³ el-Hucurât 49/13.

⁴⁴ Şaban Ali Düzgün, "İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik", *Kelam Araştırmaları*, 5:1 (2007), s. 11.

insanoğluna peşinen lütfedilmiş bir 'paye' olduğu yolundaki popüler dini düşüncedeki yaklaşımlar, İslam düşüncesinin hem antik Yunan ve Roma hem de Yahudi-Hıristiyan onur anlayışlarından farkını ortaya koymakta yetersiz olacaktır. Hâlbuki Kur'an, onur ve şeref hususunda iman ile salih amelin altını çizmektedir.⁴⁵ Bu da ancak sürekli eylem halinde olmakla mümkündür.

Görünen o ki *Tanrı suretinde* yaratılma bağlamında yaklaşıldığında Yahudi ve Hıristiyan düşüncesiyle benzer gözükse de temel İslami kaynakların fitrat ve takva kavramları çerçevesinde meseleyi ele alış tarzı, söz konusu dinsel geleneklerden önemli bir ayrılmaya işaret etmektedir. Kur'an, insanın üstün bir şekilde yaratıldığını ifade ederken, bu üstünlüğün devamlılığını insanın ahlaki eylemleriyle ilişkilendirerek insanın izzetini, şerefini ve onurunu bir 'eylem hadisesi' olarak ele almaktadır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakıldığında statü merkezli, hazır bir onur anlayışının değil, ahlaki meziyetlerin ön planda olduğu bir onur anlayışının örneklerini görmek hiç de zor olmayacaktır.⁴⁶ Haddizatında Kur'an, Yahudilikteki ve Hıristiyanlıktaki ruhban sınıfına meydan okumak suretiyle hiyerarşik ve statü merkezli bir değer ve onur anlayışını baştan reddetmiştir.⁴⁷

Kanaatimizce temel İslami kaynaklar açısından insanın onur ve şerefine bu şekilde ele alınışı, yalnızca insanın Tanrı karşısındaki ve diğer varlık kategorileri arasındaki yerini belirtmekle kalmaz, aynı zamanda insanın özgür iradesiyle kendi davranışlarına yön verebileceğini de vurgular. Bu bağlamda insan onurunu savunmak demek, onun özgür irade sahibi bir varlık olduğunu, kendi potansiyelinin farkına ve bilgisine sahip olarak davranışlarına yön verebileceğini savunmak demektir. Aynı zamanda kendi eylemlerinin sorumluluğunu yüklenene güce sahip olduğunu da kabul etmek demektir. Dolayısıyla kanaatimizce temel İslami kaynaklar, (statü

⁴⁵ <http://mustafaozturkarsivi.blogspot.com.tr/2015/04/insan-dogustan-onurlu-ve-serefli-bir.html> (Ulaşım: 01.11.2017).

⁴⁶ Yine de burada Hz. Peygamber sonrası dönemlerde Orta Çağ'ın hâkim anlayışlarının bazı Müslüman toplumlara kimi açılardan sirayet ettiğini de atlamamak gerekir. Söz gelimi, Emeviler döneminde Arap olanlarla Arap olmayanlar (mevali) arasında yapılan ayırım, sadece politik bir ayırma değil değer ve onur açısından da bir ayırma işaret etmektedir. Tıpkı diğerlerinde olduğu gibi burada da insanın kişisel becerileri ve ahlaki faziletleriyle elde ettiği bir onurdan ziyade, doğuştan ve nesebe bağlı bir onur fikri hâkimdir. Bu anlamda Emevi onur anlayışı, tam da yakın dönemdeki diğer dinsel geleneklerin anlayışlarıyla paraleldir.

⁴⁷ Bk. el-Ĥadîd 57/27.

merkezli, nesebe bağı, hiyerarşik onur anlayışlarının karşısında bir alternatif olarak) insan onurunu daha baştan ahlaki zemin içinde bir eylem hadisesi olarak kabul etmektedir. Böylece her insanın kendi potansiyelinin farkında olarak (diğer insanlardan daha aşağı olmayacak şekilde) onurlu bir yaşam sürme hakkına da saygı göstermiş olmaktadır.

Sonuç

Bu makalede kabaca gösterilmeye çalışıldığı üzere temel insan haklarının zemini olarak insan onuruna dair dini-felsefi geleneklerin her biri kendine has perspektiflere sahiptir. Bu perspektifler, dünya genelinde insan onuruna dair beşeri bilincin zeminini oluşturmaktadır. Dolayısıyla insanın değeri ve onuru, her bir geleneğin kendi tarihsel şartları içinde gerçek anlamını bulabilir. Böylece insan doğasına yönelik vurgular daha zengin içeriğe sahip olabilir ya da farklı kavramlar içinde varlık kazanabilir.

Metin boyunca yer yer vurgulanmaya çalışıldığı üzere yine de insan onuruna dair tarihsel süreçteki pratiklere bakıldığında kadim çağlardan başlayarak modern dönemlere kadar statü merkezli ve hiyerarşik bir onur anlayışının birçok gelenek tarafından benimsendiği görülmektedir. Ne var ki modern eşitlikçi teoriler, bu geleneksel onur anlayışının tam karşısında, insan olarak doğmuş olmayı beşeri onuru hak etmek için yeterli görmüştür. Bu bağlamda insanın kendi bedeni üzerindeki sınırsız tasarrufuna vurgu yapmıştır. Böylece insan onuru, her iki uç yaklaşımın sınırları içinde daha çok politik ve hukuki bir sorun olarak anlaşılmıştır.

Buna karşın temel İslami kaynaklar, insan onurunu oldukça farklı bir kategoride değerlendirerek yani dini-ahlaki zemin içinde her bireyin kendi sorumluluğuna bağlı olarak ortaya çıkan bir şey olarak görmektedir. Şayet doğru anladıysak, burada *fitrat* ve *takva* kavramları, insan onurunun daha baştan bir eylem hadisesi olarak görülmesine işaret etmektedir. Bu anlamda genel İslami gelenek içinde insan onuruna dair her çaba, ahlaki zeminde sürekli *eylem halinde* olmak anlamına gelmektedir. Böyle bir bakış açısı, bir taraftan bireyin sorumluluğuna diğer taraftan da hukuki düzenlemelerden önce bireysel ve toplumsal vicdanın harekete geçmesi için ön koşuldur. Belki de günümüzde yaşanan insan onurunu zedeleyen trajedilerin önüne geçilmesi için hukukun yanında (hatta onun da

zemini olacak şekilde) böyle bir bakış açısının yaygınlaşmasına ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- An'xian, Luo, "Human Dignity in Traditional Chinese Confucianism", *The Cambridge Handbook of Human Dignity* (Ed. Marcus Düwell, et al.) içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, ss. 177-181.
- Aydın, Mahmut ve Asım Duran, "Evrensel Bir Değer Olarak İnsan Onuru", *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve İnsan Onuru" Sempozyumu* (Bildiriler Kitabı), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014, ss. 35-48.
- Bennett, Gaymon, *Technicians of Human Dignity: Bodies, Souls, and the Making of Intrinsic Worth*, New York: Fordham University Press, 2016.
- Braarvig, Jens, "Buddhism: Inner Dignity and Absolute Altruism", *The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives* (Ed. Marcus Düwell, et al.) içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, ss. 170-176.
- Braarvig, Jens, "Hinduism: The Universal Self in a Class Society", *The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives* (Ed. Marcus Düwell, et al.) içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, ss. 163-169.
- Brownsword, Roger, "Human Dignity from a Legal Perspective", *The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives* (Ed. Marcus Düwell, et al.) içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, ss. 1-23.
- Charter of Fundamental Rights of the European Union*, http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf, (Ulaşım, 08.04.2018).
- Donnelly, Jack, "Human Dignity and Human Rights", *Swiss Initiative to Commemorate the 60th Anniversary of the UDHR, Research Project of Human Dignity, 2009*, (<https://www.legal-tools.org/doc/e80bda/pdf/>), (Ulaşım, 03.05.2018).
- Donnelly, Jack, "Human Rights and Human Dignity: An Analytic Critique of Non-Western Conceptions of Human Rights", *The American Political Science Review*, 76 (2) (Jun., 1982), ss. 303-316.
- Düzgün, Şaban Ali, "İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik", *Kelam Araştırmaları*, 5:1 (2007), ss. 1-12.
- Eliade, Mircea, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, Mehmet Aydın (çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Habermas, Jürgen, "The Concept of Human Dignity and the Realistic Utopia of Human Rights", *Metaphilosophy*, 41 (4), 2010, s. 464-480.
- Harman, Ömer Faruk, "İlahi Dinlerde İnsan Onuru Öğretisi (Hıristiyanlık ve Yahudilikte İnsan Onuru Öğretisi)", *Kutlu Doğum "Hz. Peygamber ve İnsan Onuru" Sempozyumu* (Bildiri Kitabı) içinde, ss. 107-114.
- Heyman, Steven J., *Free Speech and Human Dignity*, New Haven & London: Yale University Press, 2008.
- <http://mustafaozturkarsivi.blogspot.com.tr/2015/04/insan-dogustan-onurlu-ve-sereflibir.html> (Ulaşım, 01.11.2017).
- Hughes, Glenn, "The Concept of Dignity in the Universal Declaration of Human Rights", *Journal of Religious Ethics*, 39, 1, 2011, ss. 1-24.
- Kamali, Mohammad Hashim, "Human Dignity in Islam", <http://www.iais.org.my/e/index.php/publications-sp-1447159098/articles/item/36-human-dignity-in-islam.html> (Ulaşım, 05.07.2018).
- Kamali, Mohammad Hashim, *The Dignity of Man: An Islamic Perspective*, Cambridge: Islamic Texts Society, 2002.

- Katar, Mehmet, "İsrail Kavminin Seçilmişliği Üzerine Bir Araştırma", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 20 (4), 2007, ss. 458-463.
- Kuçuradi, İonna, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", *Demokrasinin Garantisi: İnsan Onuru ve İnsan Hakları İçinde*, Editör: Ulrike Dufner, İstanbul: Sena Ofset, 2008.
- Lebech, Mette, "On the Problem of Human Dignity", http://eprints.maynoothuniversity.ie/2374/1/ML_human_dignity.pdf, (Ulaşım, 25.04.2018).
- Lewis, Milton, "A Brief History of Human Dignity: Idea and Application" *Perspectives on Human Dignity* (Ed. Jeff Malpas and Norelle Lickiss) İçinde, Dordrecht: Springer, 2007, ss. 93-105
- Lorberbaum, Yair, "Human Dignity in the Jewish Tradition", *The Cambridge Handbook of Human Dignity* (Ed. Marcus Düwell, et al.) İçinde, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, ss. 135-144.
- McCrudden, Christopher, "Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights", *The European Journal of International Law*, 19 (4), 2008, ss. 655-724.
- Qing-Ju, Qiao, "Dignity in Traditional Chinese Daoism", *The Cambridge Handbook of Human Dignity* (Ed. Marcus Düwell, et al.) İçinde, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, ss. 182-187.
- Sangiovanni, Andrea, *Humanity Without Dignity: Moral Equality, Respect, And Human Rights*, Cambridge and London: Harvard University Press, 2017.
- Stetson, Brad, *Human Dignity and Contemporary Liberalism*, London: Praeger Publishing, 1998.
- Sulmasy, Daniel P., "Human Dignity and Human Worth", *Perspectives on Human Dignity* (Ed. Jeff Malpas and Norelle Lickiss) İçinde, Springer, 2007, s. 9-18.
- Tatar, Burhanettin, "Kur'an'da İnsan: Varlığın Asli Boyutları", *Kur'an'ı Anlamanın Fikri Arkaplanı: Varlık, Bilgi, İnsan* (Ed. Yusuf Şevki Yavuz) İçinde, İstanbul: KURAMER Yayınları, 2017, ss. 279-323.
- The Universal Declaration of Human Rights*, <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html>, (Ulaşım, 08.04.2018).
- Thurner, Martin, "İnsan Hakları, İnsan Onuru ve Hıristiyanlık", *İnsan Onuru: İslam ve Hıristiyanlıktaki Temelleri* (Sempozyum Bildiri Kitabı) İçinde, Ankara, 2004, ss. 49-54.
- Turan, Süleyman, *Tanrı'nın Engeli mi Engelli Tanrı mı?: Hıristiyan Geleneğinde Engellilik*, İstanbul: Okur Akademi, 2018.
- Ulusal, Şemsettin "Uluslararası Hukukta İnsan Onuru Fikrinin Gelişmesine İslam'ın Katkısı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 23, 2014, ss. 199-221.
- Zhang, Qianfan, *Human Dignity in Classical Chinese Philosophy: Confucianism, Mohism, and Daoism*, New York: Palgrave Macmillan, 2016.

